

Dr. Péter-Szarka Szilvia

Mentés másként

Identitás, tradíció, innováció a 21. századi
keresztény gyülekezetekben

Dr. Péter-Szarka Szilvia pszichológus, a Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézetének adjunktusa, az Európai Tehetségközpont – Budapest munkatársa. A Debreceni Baptista Gyülekezet aktív tagja, három gyermek boldog édesanyja.

A hagyomány, a tradíció, illetve a személyes hit és megújulás jelentőségét tekintve az egyes gyülekezeti tagok életében, valamint egyházunk, gyülekezeteink jövőjét keresve, alapvetően bibliai-teológiai látásunkra, meggyőződésünkre kell alapozni. Az itt következő írás egy szaktudomány eredményeit felhasználva háttéranyagul, segítségül szolgálhat a címben jelzettek jobb megértésére és alkalmazására szolgálhatunk során.

A mai keresztény gyülekezeteknek nagy kihívást jelent a 21. század változásaihoz, igényeihez, szükségleteihez való igazodás. A folyamatos alkalmazkodás és megújulás, a nyitottság és rugalmasság mellett szükség van azokra a stabil pontokra, melyek a keresztény, éppen ezért szent és megváltoztathatatlan identitásunkat képezik, és azokra a hagyományokra, melyek a felekezeti gyökereket és hovatartozást erősítik. A változás és változatlanság, a dinamizmus és a stabilitás kérdése komoly gyakorlati problémákat vet fel.

Három kérdés alaposabb átgondolása segíthet abban, hogy megfelelő irányba lépjünk:

1. Ki és mi vagyok én? Kik vagyunk mi, mi képezi az identitásunk megváltoztathatatlan alapjait?

2. Mi a hagyományok és tradíciók szerepe az identitás kialakításában?
3. Hogyan történik a változás? Mit jelent az innováció, a kreativitás a gyülekezetek életében?

Identitás

Az identitás egyszerűen megfogalmazva: énazonosság, énfolytonosság, Erikson neves fejlődéslelektani kutató megfogalmazásában „a személyes azonosság és folyamatosság szubjektív érzésének megléte”. Kialakulása folyamatában egyedülálló egységé ötvöződik a személyben mindaz, ami visszavonhatatlanul adott (például testalkat, adottságok) a szabadon választható szerepekkel, felkínált értékekkel. Vagyis függ a múlttól, hiszen a korai, erős identifikációs és kapcsolati mintázatok itt alakultak, a „hozott anyaggal” dolgozik, ugyanakkor új tapasztalatokra, új modellekre támaszkodik. Felnőttnek, identitással rendelkező egyénnek lenni tehát azt jelenti, hogy az ember, vissza- és előretételeként egyaránt, folyamatos perspektívában látja életét. A folytonosság érzése lesz az a híd, amely összeköti a múltunkat, a jelenünket és a jövőnket, és ez képezi az identitásunk alapját.

Az érett identitás kialakulásához két egymást követő lépés szükséges: a krízis és az elkötelezettség.

Az érett identitás kialakulásához két egymást követő lépés szükséges: a *krízis* és az *elkötelezettség*. Miért kell a krízis? Az identitáskrízis nagyon nehéz folyamat: meg kell ismerni és végig kell gondolni a múltunkat, szembe kell nézni az eddigi tapasztalatokkal. Az egyéni (vagy csoportos) számvetés, az értelmezés, a múlt és a jelen összekapcsolása a lehetőségekkel, a jövő feladataival, vagyis a múltam személyessé és magamévá tétele megkerülhetetlen. Ez nyilván nehezebb akkor, ha a múlt konfliktusokkal, érzelmi megterhelésekkel, ambivalenciával terhelt. A krízis után kell jönnie az elköteleződés lépésének, ami legalább ugyanennyire nehéz lehet. A végigélt és végiggondolt, megemésztett és értelmezett múlt után be kell következzen az a megszilárdulás, az az elköteleződés, ami egy értékrend, életstílus melletti döntést eredményez, és ami a felnőtt élet jogait és kötelezettségeit egyaránt tartalmazza. Elköteleződés nélkül marad a krízis,

ami a folyamatos útkereséssel lehetetlenné teszi az érett viselkedést. Vagyis megvan a krízis és a boncolgatás ideje, de ha így marad életünk végéig, identitás hiányában nem válnunk lelki értelemben felnőtté. A mai fiataloknak, a sokféle lehetőség és értékrend vonzásában gyakran gondjaik vannak a felnőtté válással, az elköteleződéssel, és úgynevezett „kapunyitási pánikban” szenvednek: nem tudnak, vagy nem akarnak elindulni a társadalmi elvárások útján, nem képesek felelősséget vállalni önmagukért és másokért, és elkezdni a felnőtt életet. Lássuk példaként a házasságkötést. A házasság megkötésével az embernek joga van a házasságra, a szerelemre, az önálló család alapítására, a kizárólagos párkapcsolatra. Ugyanakkor kötelezettségei vannak a házasság fenntartására, a kitartásra, az „én” háttérbe szorítására és a kompromisszumokra. Nincsenek jogok kötelezettségek nélkül, és fordítva. Ugyanakkor ma nagyon sokan követelik a jogokat a kötelezettségek nélkül, ami nyilván kényelmes, de a felelősség vállalását, azaz az elköteleződést alapvetően nélkülözi.

*Nem szabad elfeledkeznünk
az elköteleződésről a folyamat
végén, mely mindenki részéről
tartalmazza az önként és szívesen
vállalt jogokat és kötelezettségeket.*

Az eddigiek alapján egyértelműen leszögezhető, hogy nincs stabil identitás a múlt és a jövő összekapcsolása és a krízis-elköteleződés jelenléte nélkül. Mit jelent ez a gyülekezetekben? A múlt ismerete nélkül nincs jövőépítés, az idősebbek ismerete nélkül nem ér semmit a fiatalok jövőbe tekintése, de a múlt sem ér semmit önmagában a jövőbe nézés nélkül az identitásképzés folyamatában. Megkerülhetetlen a generációk közötti párbeszéd, mely nem a kizárólagosság és legyőzés, hanem csakis az együttműködés alapján működik, hiszen a folytonosság és azonosság érzéséhez arra van szükség, hogy az identitást többé-kevésbé mindenki magáénak érezze. Ugyanakkor nem kell megijednünk azokról a krízishelyzetektől, amikor időről időre, a kor változásainak tükrében újra kell definiálnunk saját magunkat, hiszen ez az identitás kialakulásának és megszilárdulásának nélkülözhetetlen része. Csak nem szabad elfeledkeznünk az elköteleződésről a folyamat végén, mely mindenki részéről tartalmazza az önként és szívesen vállalt jogokat és kötelezettségeket. Kialakult identitás hiányában megjelenik az identitásdiffúzió, melyet *Arthur Miller* Az ügynök halála című drámájában egy rövid mondatban így fogalmaz meg: „Nem tudok sehol se lehorgonyozni, anya, legalábbis egy bizonyos életmódnál nem.”

A fiatal korosztály szerepe a csoportidentitás, a gyülekezeti identitás kialakításában nagyon sokrétű. A serdülő- és fiatalkor mind az egyéni, mind a társadalmi életben a múlt és a jövő között helyezkedik el, egyszersmind alternatív életstílusok kereszteződési pontján áll. Ezért e korcsoport számára az identitás megszerzése alapvető, egyéni életfeladat. Az identitás keresése során, az identitásválságban két erő

dolgozik nagyon erősen az emberben: az odaadás és oda-tartozás szükséglete, valamint a tagadás, a „rég” elvetésének szükséglete. Emiatt a fiatalok különösen fogékonyak az ideológiák leegyszerűsített, ám igencsak határozott változataira, hiszen azok gyors és elérhető választ adnak az identitáskonfliktus következtében előálló bizonytalanságokra, kérdésekre. Az éni-identitás tisztázásának szándéka romboló eszközöket is igénybe vehet, hiszen a krízisnek alapeleme a lerombolás és újjáépítés, a múltam béklyóinak saját magam által történő letörése, és a jövő „béklyóinak” saját magam által történő kiválasztása, az elköteleződés. A fiatalok ezért gyakran intoleránsan és kirekesztően viselkedhetnek, amikor másokat kizárnak maguk közül, csak azért, mert különbözőek. A fiatalkori, személyes identitásválság tehát egy természetes, szükséges és megkerülhetetlen folyamat, ami a dolgok folyamatos megkérdőjelezésével, az újdonságok iránti fogékonysággal erősen és pozitívan hozzájárul a már nem működő gyülekezeti folyamatok leállításához, a felesleges és értelmetlen tevékenységek lezárásához. Ugyanakkor éppen a személyes identitáskeresés, az azonosságvesztés érzése elleni védekezés miatt túlzó lehet bennük a lezárás iránti vágy, az intolerancia és a türelmetlenség, ami viszont a kirekesztést és a múlt figyelmen kívül hagyását eredményezi.

*Nagyon nagy szerepe van
a gyülekezeti identitás
formálásában a fiatalok
jelenlétének, az ő megfelelő
helyzetértelmezésüknek*

Ebben a tekintetben nagyon nagy szerepe van a gyülekezeti identitás formálásában a fiatalok jelenlétének, az ő megfelelő helyzetértelmezésüknek, és a fiatalkori, személyes identitásválság megfelelő közösségi és családi támogatásának.

Hagyományok, tradíciók, rítusok

Az identitás kapcsán alapvető feltételként jelenik meg a múlt és a jövő összekapcsolása. Ennél a pontnál jön be a képbe nagyon erősen a tradíciók, hagyományok és rituálék kérdése. Miért kellene a rítusok?

Csányi Vilmos szerint a szabálykövetés folyamata és a rítusok nagyon hasonlítanak egymáshoz. A szabálykövetés azért nagyon hasznos az egyéni életben, mert sürgőssé teszi, hogy valamilyen akció megbízhatóságát, megfelelő szerkezetét minden egyes alkalommal újra kelljen vizsgálni, elegendő a bevált szabályok követése. Ez azt is lehetővé teszi, hogy azok a csoporttagok is, akik kevésbé jártasak a múlt eseményeiben, kevésbé ismerik a csoport múltbeli történéseit, olyan komplex és működőképessé viselkedési formákat sajátítsanak el, amelyek feltalálására önmaguk esetleg nem lennének képesek. Vagyis ha egyszer átgondoltuk és elfogadtuk egy adott szabályrendszer érvényességét, akkor nem kell minden egyes alkalommal újra gondolkodni a következő lépésen, elég, ha az általános rendszer szabályait követjük. Rítusokról akkor beszélhetünk, amikor a viselkedés és a szabálykövetés az emberben működő érzelmi mechanizmusokkal is összekapcsolódik. A rítusban több az érzelmi töltet, a hit, nagyobb a véletlenszerűség és a megszokás szerepe, míg a szabálykövetés inkább visszavezethető egyszerű logikai műveletekre, és általában külső beavatkozással, tanítással, fegyelmezővel kapcsolatos viselkedés. A rítusok kialakítása és követése mindig fontos összetartója és tudáshordozója volt az emberi társadalmaknak. A pontosan követett viselkedési szabályokkal végzett rituális szertartás ugyanis alkalmas arra, hogy minden generáció újra és újra ugyanolyan módon élje meg. A rítus viselkedési szabály, felfokozott érzelem és szimbólum egyetlen szétválaszthatatlan, önálló jelentéssel bíró egységben. Rítusokat ma is végzünk (például érettségi, házasságkötés), melyek az érzelmek, a viselkedés és a szabályok együttes harmóniáját nyújtja az életünkben egy fontos, jelentéssel bíró esemény kapcsán. A rítussal a csoport emlékezetébe vés valakit. Valakit, ami ismét megtörtént, ezzel a generációval, ezzel az egyénnel is.

A rítussal a csoport emlékezetébe vés valakit.

„– Szükség van bizonyos szertartásokra is.

– Mi az, hogy szertartás? – kérdezte a kis herceg.

– Az is olyasvalami, amit alaposan elfelejtettek – mondta a róka.

– Attól lesz az egyik nap más, mint a másik, az egyik óra különböző a másiktól. Az én vadászaimnak is megvan például a maguk szertartása. Eszerint minden csütörtökön elmennek táncolni a falubeli lányokkal. Ezért aztán a csütörtök csodálatos nap! Olyankor egészen a szőlőig elsétálok. Ha a vadászok csak úgy akármikor táncolnának, minden nap egyforma lenne, és nekem egyáltalán nem lenne vakációm.” (Antoine de Saint-Exupéry: A kis herceg)

A családi rituálék szerepe is hasonló:

- irányíthatóvá teszik a változásokat, jelzik ugyanis az egyén életében és a családi életciklusban bekövetkező változásokat, és a biztonságot nyújtó állandóságot képviselik
- az értékek, hiedelmek, normarendszer átadásának eszközeként szolgálnak
- hozzájárulnak a családi identitás kialakulásához, erősítéséhez, mert a szimbólumok révén hangsúlyozódik a közös értékrendszer, a tagok számára biztosítja a valahova tartozás érzését.
- elősegítik a család és családtagok pszichés és fizikai jóllétének támogatását.

A tradíció valahol a szabálykövetés és a rítusok között áll: érzelmelemmel telibb, mint a pusztán szabálykövetés, de kevésbé egyetemes és szimbolikus, mint a rítusok. Funkcióját tekintve azonban hasonló: emberek egy csoportját összeköti térben és időben. Keresztényként, baptistaként ugyanazt csinálom, ugyanazt élem meg és érzem át, mint az 50-100 évvel ezelőtti testvéreim, és ugyanazt, amit Amerikában, Oroszországban vagy Dél-Koreában élek át. Három személyes példa, mely a hagyományok átütő erejét jeleníti meg: Dédapám a világháború alatt a fogolytáborban keresztény testvéreket keresett. Séta közben a Feltámadt hős-t füttyörészte, figyelve a többieket. A felcsillanó és megdőbbszent szem párokon ke-

resztül megtalálhatta azokat a keresztény testvéreket, akiknek ez a dallam ugyanazt jelentette, mint neki, és akikkel később együtt imádkozhatott a szorongatott helyzetben. Pár évvel ezelőtt az Amerikában élő testvérem egy zenész barátjával felrakott az internetre egy „Hit hangjai” éneket elektronikus-jazzes feldolgozásban. Mikor édesapám meghallotta, elmosolyodva mesélte el, hogy gyerekkorában az anyukája egyszer ezt énekelte a gyülekezetben, ő maga pedig gyerekként szájharmonikán kísérte. Egy gyülekezetünkbeli, jelenleg egy arab országban dolgozó fiatal lány osztotta meg a közelmúltban azt az élményét, mikor egy bevásárlóközpont hangszerboltjában, az arab világ közepén meghallotta, hogy valaki egy ismert, kedvelt gyülekezeti éneket játszott a zongorán. A férfi a dallamot játszotta, majd rekedtes hangon elkezdte énekelni is. „És a kisleány, ott a távoli üzlet kis zugában rázendített magyarul a dalra, összemosolyogtak, s együtt szólt a vékonyka magyar, és a rekedtes, bariton angol hang, dicsérve az Élő Istent.” A hagyományok, tradíciók nem elsősorban rólam és nekem szólnak, hanem *rólunk és nekünk*. Ezeket az élményeket nem lehet, nem szabad kiiktatni, hiszen csoportidentitásunkat alapjaiban veszélyezteti és kérdőjelezi meg.

A hagyományok, tradíciók nem elsősorban rólam és nekem szólnak, hanem rólunk és nekünk.

„Minden régi kultúra rákényszerült arra, hogy szertartásszerűen rögzítse az összetartozást, az állandóságot. A viszonysorok labilisak, az idő elmosódott, a világot az élmények tagolják. A rítus megbontja ezt a monotóniát. Állandósága rendet, megismétlődése folyamatosítást visz bele az életbe. A közös tapasztalatok tudatosításával társas stabilitást ad a létnek.” (Méreai Ferenc)

A tradíciók követése természetesen nem azt jelenti, hogy csak ez az egyetlen és érvényes működési mód, sőt csak a múlt és a szokásokra, szabályokra való építés ugyanolyan elhibázott lenne, mint azok teljes kiiktatása. Hiszen az identitásnak, ahogy korábban láttuk, a jelen és jövő kihívásaihoz való alkalmazkodás, az ahhoz való kapcsolódás is elemi része, csak a múlt önmagában nem definiálja énonosságunkat. A 'tradíció' szó eredeti jelentése: átadás, melyben (az identitáshoz hasonlóan) szintén a múlt és a jövő kapcsolódik össze. Vajon mit akarunk a múlt értékeiből megtartani és továbbítani a következő generációnak?

A csoport identitását ugyanakkor alapvetően meg is lehet változtatni, teljesen új alapokra is lehet helyezni, és teljesen ki is lehet hagyni a tradíciókat és a hagyományokat az új identitásból, újakat kínálva helyette. Ez azonban már valószínűleg nem fogja mindenki számára a személyes énonosságot, énfolytonosságot jelenteni, így biztosra vehető bizonyos csoporttagok kiesése. Nagy kérdés, hogy az identitás ilyen mértékű, alapvető megváltoztatására mikor van szükség. A reformáció 500 évvel ezelőtt gyökeresen és alapjaiban változtatta meg a keresztény identitást, sok „vérvesszéssel” és fájdalommal, személyes és csoportos identitásválsággal, ugyanakkor mai fejünkkel nem kérdőjelezzük meg a létjogosultságát és szükségességét. Minden forradalom és radikális

változtatás esetén ott a nagy kérdés: meddig tart a konformitás, az autonómia, és hol kezdődik a deviancia.

A kreatív produktum alapvető feltétele nemcsak az, hogy új és eredeti, más, mint az eddigiek, hanem hogy minőségi és hasznos is legyen.

Innováció és kreativitás

Megújulni, változni tehát időnként szükséges, de hogyan? Mit jelent a kreativitás, az innováció a gyülekezeti életben? A kreativitás egy egyszerű, de lényegretörő definíció szerint *újszerű és hasznos* dolgok létrehozását jelenti. A kreativitás az a képesség, mely új, eredeti, és minőségi, egy adott problémához illeszkedő megoldás létrehozását eredményezi. Ha a kreatív folyamat „prototípusát”, a teremtéstörténetet tanulmányozzuk, ugyanezt a definíciót látjuk érvényesülni: az Isten megteremti a világot, azaz eredeti és újszerű dolgot hoz létre, és „látta Isten, hogy ez jó”, azaz a minőség kritériuma is megjelenik minden mozzanatban. Vagyis a kreatív produktum alapvető feltétele nemcsak az, hogy új és eredeti, más, mint az eddigiek, hanem hogy minőségi és hasznos is legyen. Ha holnaptól nem a szokásos, „unalmas” villával eszem az ételt, hanem újítok, és egy egyágú, szokatlan és nagyon eredeti villajellegű eszközzel étkezem, lehet, hogy nagyon más leszek, mint a többiek, nagyon újszerű és eredeti is, de biztosan lassabban és ügyetlenebbül fogok megebédelni. A 'minőség' kritériumának ismeretében tehát ez nem valódi kreativitás. A 'minőség' kritériumának egy másik eleme a problémarelevancia, vagyis hogy egy adott problémához illeszkedő alkotás legyen a kreatív folyamat végeredménye. Az ennek való megfelelés azt is jelenti, hogy kell valamilyen valódi problémahelyzet, amit meg kell oldani. Ha minden rendben és tökéletesen megy egy területen, akkor ott kevésbé fontos a kreativitás, mint ott, ahol valódi kérdések, valódi megoldandó feladatok vannak. Érdemes gyülekezeti szinten ezért a lényeges és kevésbé fontos kérdéseket tisztázni, vagyis hogy olyan dolgokat akarjunk kreatívan megoldani, amelyeket valóban szükséges, amelyek valóban problémát jelentenek.

*A tudás, ismeret jelenléte
a kreatív folyamatban
mindenképp szükséges, mert ahhoz,
hogy valaki egy területen újat
tudjon alkotni, túl kell haladnia
a már meglévő ismeretanyagot.*

Egy másik megközelítésben, Gyarmathy Éva megfogalmazásában a kreativitás „azt a nehezen megragadható eseményt jelenti, amikor az elmében az addigiaktól eltérően rendeződnek az elemek, és valami új, eredeti jön létre, és azt a viselkedést, amely során a személy ellenáll a megszokottnak, elviseli, sőt keresi a kétértelműt, a bizonytalanságot, a rendezetlenséget, amelyből új rend alakulhat ki”. Mire utal ez a meghatározás? Elsősorban arra, hogy a kreativitás nem a semmiből jön, hanem már meglévő elemek rendeződnek össze egy új formában. Úgy is mondhatnánk, hogy korábbi ismeretanyagok, tudás és információ áll össze úgy az ember fejében, hogy abból egy eredeti és egy adott probléma megoldását elősegítő ötlet, releváns gondolat alakul ki. A tudás, ismeret jelenléte a kreatív folyamatban mindenképp szükséges, mert ahhoz, hogy valaki egy területen újat tudjon alkotni, túl kell haladnia a már meglévő ismeretanyagot. Ahhoz, hogy ezt túllépje, ismernie kell, hogy mi történt eddig az adott területen. Vagyis itt megint összetalálkozunk a múlt és a jövő kérdésével, hiszen a jövő megfogalmazásához, a jövőkép megteremtéséhez, a megoldáshoz szükséges a múlt, a már meglévő tudásanyag ismerete. Az alkotáshoz nélkülözhetetlen egy adott, speciális területen való jártasság, melyet Ericson és munkatársai sokéves kutatásai alapján általában, egy adott területen történő, körülbelül 10 000 órányi elmélyülés, bevonódás után lehet elérni, vagyis a valódi, kiemelkedő teljesítményhez sok-sok órá „gyakorlás” és sok tudás, tapasztalat és ismeret szükséges. Ezt felismerve újra odajutunk, hogy az identitás kérdéséhez hasonlóan az innováció és a kreativitás folyamatában sincs értelme és jelentősége a múlt vagy a jövő fontosságát megkérdőjelezni, vagy bármelyik kizárólagosságát emlegetni, vagy konkrétan az életkori különbségek és a különböző tapasztalati háttér

jelentőségét felnagyítani. Hiszen egyformán szükség van a tapasztalatra és a nyitottságra, a stabilitásra és a rugalmasságra, a gyökerekre és a szárnyakra, azaz az idősebb és a fiatalabb korra jellemző személyiségjegyekre, tapasztalatokra és nézőpontokra.

*A kockázatvállalás és újítás,
valamint a stabilitás és konzervatív
nézőpont közti helyes egyensúly
megtalálása a vezetők egyik
legfontosabb feladata
a működőképesség fenntartása
érdekében.*

Az innovációval, alkalmazkodóképességgel kapcsolatban fontos még megemlíteni, hogy azok önmagukban nem jelentik a siker és az alkalmazkodás zálogát. Ahogy Clayton Christensen, a Harvard Business School professzora megfogalmazza egyik könyvében: az innováció dilemmájával minden fejlődni és fennmaradni kívánó szervezet szembesül. Szerinte a már meglévő rendszert fenntartó, megbízható, a minőséget és hatékonyságot tökéletesítő technológiák, és az újszerű, innovatív, a jövőt biztosító, ugyanakkor eleinte még drágább és kevésbé hatékony technológiák választásának dilemmája, a két folyamat közti egyensúly fenntartása és a jó döntés meghozatala létkérdés. Mint ahogyan a mindig csak a jól bevált, régi utakat használó és csak azokat tökéletesítő szervezetek (gyülekezetek?) hosszú távon lemaradnak a versenyből, ugyanúgy a folyamatos innovációt hajszolóak is tönkremehetnek a stabilitást és folyamatosságot biztosító folyamatok hiánya nélkül. A sikeres innovációt általában stabilitás és relatív passzivitás követi, de ha ez a folyamat túl sokáig tart, akkor a továbbfejlődés válik kérdésessé. A kockázatvállalás és újítás, valamint a stabilitás és konzervatív nézőpont közti helyes egyensúly megtalálása a vezetők egyik legfontosabb feladata a működőképesség fenntartása érdekében. A teremtéstörténet itt is támogat bennünket: „A hetedik napra elkészült Isten a maga alkotó munkájával, és megpihent a hetedik napon egész alkotó munkája után. Azután megáldotta Isten a hetedik napot, és megszentelte azt, mert azon pihent meg Isten egész teremtő és alkotó munkája után.” (1Móz 2,2-3) Az egyensúly megtalálása, mint minden eddigi kérdésben, a legfontosabb és legnehezebb feladat.

Éppen ezért mindaz, amit eddig leírtam, csak üres szó mindig, amíg nem veszi körül az egyensúly megtalálásában támogató „nagy alapelv”, az a legfőbb szabályrendszer, amelyet már egyszer és mindenkorra elfogadtunk, és ami miatt nem kell újra és újra keresni a jó irányt: a kegyelem és a szeretet. A felvetődő „nagy” kérdések, dilemmák, és a konkrét cselekvéseinkről való döntésben a legfőbb vezetőnk csakis a „nagy” parancsolat, a legnagyobb erő lehet: „Új parancsolatot adok néktek, hogy egymást szeressétek; amint én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást” (Jn 13,34), „Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet.” (1Kor 13,13) Ámen.